

ULUG‘BEK HAMDAMNING YO‘L ROMANIDA XRONOTOP VA QAHRAMON RUHIYATI EVOLYUTSITASI

Mahmudova Durdona Anvarjonovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada iste’dodli yozuvchi Ulug‘bek Hamdamning “Yo‘l” romanidagi yo‘l xronotopi va badiiy qahramon ruhiyati evolyutsiyasi tahlil etiladi. Badiiy obrazning ruhiyatini yo‘l sayohati tasviri bilan bog‘liq holatda tahlil etish uchun Mixail Baxtinning badiiy xronotop nazariyasi asos qilib olindi. Tadqiqot orqali “Yo‘l” romanidagi qahramonning sayohat davomidagi ruhiyati tasviri, unga makon va zamonning ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, tadqiqot davomida ushbu asar yozuvchining boshqa asarlari bilan ham qiyosiy o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar. “Yo‘l” romani, xronotop nazariyasi, qahramon ruhiyati, makon va zamon, poetik tahlil, qiyosiy tahlil, biografik metod, ramziylik, tarixiy zamon, psixologik zamon, muallif uslubi.

Аннотация. В данной статье анализируется эволюция хронотопа дороги и психики художественного героя в философском романе "Дорога" талантливого писателя Улугбека Хамдама. Художественный образ и образ дорожного путешествия основаны на теории художественного хронотопа Михаила Бахтина. В исследовании анализируется образ психики героя во время путешествия в романе "Дорога" и влияние на него пространства и времени. Также проводится сравнительный анализ данного произведения с другими работами писателя.

Ключевые слова. дорожный роман, теория хронотопа, психика героя, пространство и время, поэтический анализ, сравнительный анализ, биографический метод, символизм, историческое время, психологическое время, авторский стиль.

Abstract. This article analyses the evolution of the chronotope of the road and the psyche of the artistic hero in the philosophical novel “The Road” by the talented writer Ulugbek Hamdam. The artistic image and the image of the road journey were based on Mikhail Bakhtin's theory of the artistic chronotope. The study analyses the image of the hero's psyche during the journey in the novel “The Road” and the influence of space and time on it. Also, this work is analysed in comparison with other works of the writer.

Keywords. Road novel, chronotope theory, psyche of the hero, space and time, poetic analysis, comparative analysis, biographical method, symbolism, historical time, psychological time, author's style.

Kirish

O‘zbek romanchiligi taraqqiyotida badiiy qahramon ruhiyati tasviri, makon va zamon bog‘liqligi doimo dolrazb masalalardan biri sifatida o‘rganib kelingan. Adabiyotshunos olimlar badiiy qahramonning ichki kechinmalari va dunyoqarashidagi o‘zgarishlarni makon va zamonga bog‘liq holda tahlil etishadi. Inson ijtimoiy muhitning bir bo‘lagi hisoblanar ekan, badiiy qahramon ham asar yaratilgan jamiyatning mahsuli hisoblanadi. Makon va zamon bilan badiiy obraz ruhiyati o‘rtasidagi bog‘liqlikni birinchi o‘rgangan olim rus adabiyotshunosi Mixail Baxtin

adabiyotshunoslik nazariyasida “xronotop” (yunoncha “chronos” – zamon, “topos” – makon) terminini qoʻllaydi[1]. Makon va zamon boʻlayotgan oʻzgarishlar badiiy qahramonga ham oʻz taʼsirini koʻrsatadi. Badiiy qahramon bu oʻzgarishlarga oʻz munosabatini ichki kechinmalari, ruhiy holati va jamiyatga boʻlgan munosabati orqali koʻrsatadi. Bu hodisalar hammasi xronotop nazariyasi orqali tahlil etiladi. Xronotop nazariyasining eng muhim turlaridan biri – yoʻl xronotopi hisoblanadi. Yoʻl xronotopi qadimgi asarlardan tortib hozirgi zamonaviy adabiyotgacha keng foydalanib kelinmoqda. Ushbu xronotopning asosiy xususiyatlaridan biri badiiy qahramonning asar davomidagi jismoniy harakati (yoʻlga oʻtlanishi, safar jarayoni va undagi qiyinchiliklar) bilan ruhiy holatidagi oʻzgarishlar (dunyoqarashining oʻzgarishi, kamol topishi) bogʻliq holda tahlil qilinadi. Yoʻl – bu badiiy adabiyotda uzoq masofa emas, balki badiiy obraz oʻz-oʻzini anglashi, rivojlanishi va hayot haqiqatlarini topishi uchun berilgan sinovdir.

Zamonaviy oʻzbek adabiyotining barcha janrlarida ham yoʻl xronotopi nazariyasi unumli foydalanilgan. Taniqli yozuvchi Ulugʻbek Hamdamning falsafiy “Yoʻl” asari ushbu xronotopning qahramon ruhiyatini ochish va tahlil qilish uchun diqqatga sazovor asardir. Asar nomining oʻzi romandagi badiiy kategoriyaning ifodalab beradi. Ushbu romandagi yoʻl nafaqat asar syujetini shakllantirishga xizmat qiluvchi element, balki qahramonni maʼnaviy kamolotga eltuvchi badiiy vosita sifatida tushunish mumkin. Taniqli adabiyotshunos Islomjon Yoqubov ushbu asarning “Muhabbatning oq, oydin yoʻli” deb nomlangan soʻngsoʻz qismida: “Yoʻl” romani insonga oʻz maʼnaviyatidagi kuchli qudratni anglashni, mudroq yurakni uygʻotishni, mayda manfaatlar va manfur tuygʻulardan asranishga chorlashni, qoʻrquv hissini barbod etishi jihatdan ham ahamiyatlidir, Zotan, insoniylik sharafiga ham oʻz fitratimizda kechuvchi azaliy muhorabada matonat koʻrsatib gʻolib kelish, oʻzligimizni namoyon eta olishda shoyon boʻladi” deb oʻz fikrini bildiradi[2]. Shu boisdan ham roman har bir kitobxon oʻzligini anglashi va maʼnaviy kamolat sari qadam bosishi uchun ham qimmatli manbadur. Yozuvchi Ulugʻbek Hamdamning “Muvozanat”, “Isyon va itoat”, “Sabo va Samandar”, “Ota”, “Toʻrt koʻcha” asarlaridagi badiiy obrazlar tizimi, obrazlarning zamon bilan munosabati kabi masalalar tadqiqotchilar tomonidan oʻrganilgan. Ushbu “Yoʻl” romanidagi qahramon ruhiy holati va uning makon va zamon bilan bogʻliq holda tadqiq etish yetarlicha oʻrganilmagan. Mazkur masalalar ushbu maqolaning dolzarbligini koʻrsatib beradi.

Adabiyotlar tahlili

Zamonaviy oʻzbek romanchiligi taraqqiyotida badiiy asar tahlili, asardagi qahramon ruhiyati tasviri, makon va zamon bogʻliqligi toʻgʻrisida koʻplab ilmiy ishlar olib borilgan. Mahalliy tadqiqotchilardan Qozoqboy Yoʻldashev va Muhayyo Yoʻldosh “Badiiy tahlil turlari” kitobida badiiy adabiyotni oʻrganish usullari, barcha janrdagi asarlarni tahlil qilish yoʻllari va tahlil qilish davomida shakl va mazmun bogʻliqligi haqida fikr yuritiladi[3]. Ushbu qoʻllanma orqali “Yoʻl” romanining asosiy gʻoyasi va mazmuni haqida chuqur tahlil olib borish mumkin.

Mixail Baxtin xronotop nazariyasiningning oʻziga xos turlarini muhokama qilar ekan, Badiiy adabiyotda eng barqarorlaridan biri sifatida yoʻl xronotopini ajratib koʻrsatadi[4]. Chunki yoʻl xronotopi qahramon ruhiy holatini ochib berishda yetakchi hisoblanadi. Maʼmura Abdurashidova oʻz maqolasida “Yoʻl” romanidagi qahramon ruhiyati tasvirini asar syujetiga bogʻliq holda tahlil qilgan. Shuningdek, qahramonning ruhiyatidagi oʻzgarishlar tush talqini orqali izohlab berilgan[5].

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolaning metodologik asosini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 16-fevraldagi "O'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqqiyosda o'rganish va targ'ib qilish dolzarb masalalasi" to'g'risidagi qarori va mazkur mavzuga oid huquqiy-me'yoriy hujjatlar asos qilib olindi. Yozuvchi Ulug'bek Hamdamning "Yo'l" romani Mixail Baxtinning xronotop nazariyasi orqali uch xil zamon xronotop modeli asosida tahlil qilinib, romandagi badiiy qahramon ruhiyati va uning makon va zamon bilan bog'liqligi tarixiy zamon (milliy xotira va o'tmish ta'siri), psixologik zamon (badiiy obrazning ichki kechinmalari bilan bog'liq jarayon) va ramziy-mifologik zamon (o'tmishning takrorlanishi, hozirgi vaqt bilan ramziy bog'lanishi) asosida tadqiqot qilinadi. Shuningdek, tadqiqot orqali badiiy obraz ruhiyati tasviri va uning muallif hayoti bilan bog'liqligi poetik tahlil va biografik tahlil metodlari orqali o'rganiladi.[6] Tadqiqot davomida Ulug'bek Hamdamning "Yo'l" romanining boshqa romanlaridan o'xshash va farqli xususiyatlari ham qiyosiy metod orqali tahlil qilinadi. Tahlil davomida muallifning asar yaratishdagi o'ziga xos uslubi haqida ham fikrlar beriladi.

Tahlil va natijalar

Yozuvchi Ulug'bek Hamdan "Yo'l" romandagi badiiy qahramon ruhiyati va uning makon va zamon bilan bog'liqligini tarixiy zamon (milliy xotira va o'tmish ta'siri), psixologik zamon (badiiy obrazning ichki kechinmalari bilan bog'liq jarayon) va ramziy-mifologik zamon (o'tmishning takrorlanishi, hozirgi vaqt bilan ramziy bog'lanishi) xronotoplari asosida ko'rish mumkin. "Yo'l" romanidagi barcha voqealar tushda yuz berganligi uchun tush-roman deb ham ataladi. Badiiy qahramon dastlabki tushlarida yaqin o'tmish, oila a'zolari va yo'l safari uchun hozirlik bilan bog'liq voqealarni ko'radi. Bir safargi tushida katta karvon va safarga otlangan odamlar guruhini ko'radi. Avvalgi tushlarida yo'lga chiqqan insonlarni ko'rgan edi, ammo ular safida emasdi. Bu safar o'zi ham kovush kiygan holatda safarga chiqqan guruhlar orasida. Bu yerda kovush kiyish – yo'lga chiqish jarayonidir. Badiiy qahramon keyingi tushidagi yo'l safarida o'tmish davrdagi tarixiy shaxslar bilan uchrashadi, ularga murojaat qiladi. Zardusht, Budda, Muso alayhissalom, Iso alayhissalom, Sulaymon, Muhammad alayhissalom va Bibi Robiya Adaviya kabi insonlarni safar chog'ida uchratadi. Ularning kelajak avlodga aytgan so'zlarini anglab, ularni o'z ichki kechinmalari orqali she'riy usulda ifodalaydi. Badiiy qahramon ruhiyati bu yerda tarixiy zamon (milliy xotira va o'tmish ta'siri) bilan to'qnashadi. Ushbu to'qnashuv orqali badiiy obraz kamolat sari qadam qo'yadi, safar chog'idagi voqealar, insonlar suhbatlari, yo'ldagi bo'layotgan nohaqliklarga o'z munosabatini bildiradi.

Olamni piyoda kezib chiqqanlar,
Ikki dunyo so'zin dilgan tugganlar,
Bizlardan ortiqroq bildilarmikin,
Jahon sirlarini bir-bir yiqqanlar?..

Muallif qahramon ruhiyatini ochib berishda har bir jarayonlarga mos o'zining she'riy parchalari, Rumi va Umar Xayyom ruboiylaridan keltirib o'tadi. Bu uslub orqali muallifning roman yaratishdagi o'ziga xos uslubi borligini anglash mumkin. Bu usullar yozuvchining boshqa asarlarida ham kuzatiladi. Shuningdek, muallifning jahon adabiyoti asarlari bilan yaxshi tanish bo'lganligini ham ilg'ab olish mumkin.

Romandagi tushlar bu haiqiqiy hayotni ifodalab beradi. Qahramon yo'l safarida Men qayerdan keldim? Men nega keldim? Men qayerga ketyapman? degan uchta savol qarshisida ko'p

o'ylanadi. Ushbu savollarga javob izlaydi, iztirob chekadi. O'z iztiroblariga shoir do'stining she'rlarini malham sifatida biladi. Badiiy obraz safarda uch guruh borligini aytib, dastlabki guruhni oldindagilar ya'ni mutakabbirlar deb ataydi. Ikkinchi guruh – o'rtadagilar ya'ni qahramon o'zi qo'shilgan guruh, uchinchi guruh – orqadagilar ya'ni g'ofillar deb nomlaydi. Badiiy qahramon ruhiyati birinchi va uchunchi guruh a'zolarining kibrga berilganliklari, boshqalarni g'iybat qilish va o'zgalar ustidan kulishlarini adashish deb baholaydi va o'zi uchun xulosalar chiqaradi. Bu jarayonlar orqali qahramon psixologik zamon bilan ro'baro' keladi. Qahramon ruhiyatining o'zgarishiga, dunyoqarashining rivojlanishiga va ma'nan komillik sari olg'a intilishiga yo'l safaridagi insonlar, bekatlar, yaxshilik va yomonlik bilan to'qnashuv va qiyinchiliklar ham turtki bo'ladi.

Muallif romandagi tarixiy xotirani – bugungi haqiqat, ajdodlar merosini – avlodlar munosabati kabi ko'plab qarama-qarshilikni ko'rsatuvchi muammolar bilan bog'liq holda ifodalaydi. Asarda badiiy obraz safarning dastlabki chog'ida yo'l chetidan toplima – “Tomchidan sadolar” deb nomlangan kundalik usulida bitilgan daftar topib oladi. Bu daftar badiiy qahramonning keljakdagi safari uchun bir bashorat hisoblanib, qahramon yo'l chog'ida o'zi guvoh bo'lgan voqealarni yozib ketadi. Bu uning kelajakda yozuvchi bo'lishiga bir turtki bo'ladi. Muallif bu syujet orqali o'zining badiiy adabiyotga yozuvchi bo'lib kirib kelish jarayoni haqida ham ishora bergan bo'lishi mumkin. Har bir muallif o'zi yaratgan badiiy qahramonga o'zining harakterini, boshdan o'tkazgan sarguzashtlarini va qalb so'zlarini singdiradi. Yo'l safari davomida badiiy obraz turli sinovlar – cho'l qiyinchiliklari, bo'ron ko'tarilishi, suvsizlik, asir tushish kabi holatlarga duch keladi. Bu jarayon adabiyotda o'z ramziyligiga ega hisoblanib, cho'l – eski dunyo va yangilanish o'rtasidagi ko'prikn, bo'ron ko'tarilishi – yangi hayot uchun saralanib olishni, suvsizlik esa faqatgina tabiat muammosi emas, balki qahramonning ruhiy iztirobda ekanligini ham ifodalaydi. Asir tushish holati qahramon uchun ruhiy sinovdir. Shuningdek, yozuvchi asar syujeti matnlarida bosh qahramon orqali kitobxon bilan to'g'ridan to'g'ri suhbatlashadi, o'quvchiga murojaat qiladi va uni o'ylantiradigan savollar ham berishi mumkin. Bu uslub orqali ham qahramon ruhiyati va uning ichki dunyosini kitobxon tezroq anglashi va his qilishi mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, yozuvchi Ulug'bek Hamdamning “Yo'l” romani Mixail Baxtinning xronotop nazariyasi orqali uch xil zamon xronotop modeli asosida tahlil qilinib, romandagi badiiy qahramon ruhiyati va uning makon va zamon bilan bog'liqligi tarixiy zamon (milliy xotira va o'tmish ta'siri), psixologik zamon (badiiy obrazning ichki kechinmalari bilan bog'liq jarayon) va ramziy-mifologik zamon (o'tmishning takrorlanishi, hozirgi vaqt bilan ramziy bog'lanishi) asosida tadqiqot o'tkazildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, “Yo'l” romanidagi qahramon ruhiyati evolyutsiyasi makon va zamon bilan bog'liqligi, u bilan doimiy munosabatdaligi va badiiy obraz ma'naviy kamolotiga xronotopning ta'siri borligi aniqlab olindi. Yo'l xronotopi orqali asar jarayonidagi qahramon ruhiyati va undagi o'zgarishlar misollar orqali ochib berildi. Shuningdek, tadqiqot orqali yozuvchi Ulug'bek Hamdamning asar yozishdagi o'ziga xos uslubi va “Yo'l” romanining boshqa asarlariga o'xshash jihatlari ham ko'rsatib berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бахтин М. “Эпос ва роман” (Романни талқин этиш методологияси ҳақида). Рус тилидан М.Олимов тарж. //Филология масалалари, 2005, 3-сон, 239-бет.
2. U.Hamdani. “Yo'l”. Toshkent., “Oltin qalam” 2025.

3. Q. Yoʻldashev va M. Yoʻldosh. “Badiiy tahlil asoslari”. Toshkent “Kamalak” 2016.
4. U. Joʻraqulov. Mixail Baxtinning kashfiyoti. Toshkent., “Jahon adabiyoti” 2014. 11-12-sonlar.
5. Sh. Tohirjonova. “ Badiiy asar syujetida ruhiyat tasvirining ahamiyati. U. Hamdamning “Yoʻl” romani misolida”. Toshkent., “International journal of scientific researchers” 2023. 1-son.
6. Toʻrayeva B va Koʻchimov U. “Adabiyotshunoslik”. Toshkent., “Malik Print Co” 2021.
7. I.Yoqubov. “Mustaqillik davri oʻzbek romanlari poetikasi”. Toshkent., "Nurafshon business". 2021.